

УДК 2:21-25

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.2>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Андрій Верстин

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філософсько-теологічний факультет
кафедра філософії, соціології та релігієзнавства
вул. Коцюбинського, 2, 58002, м. Чернівці, Україна*

Середньовічна філософія є вагомим історичним етапом розвитку теологічної філософської думки, а також важливим джерелом, предметно-проблемним полем здійснення сучасних теологічних філософських досліджень. Тому аналіз здобутків цієї епохи є ціннісною умовою розуміння генезису, сутності та актуальності даної тематики в сучасному науковому просторі.

Саме у Середньовіччі відбулося становлення теологічних ідей, що мають трансформацію у сьогоdnішньому філософсько-релігійному дискурсі.

Метою статті є показати вплив філософських ідей Середньовіччя на сучасну філософію, її розвиток і постсекулярність релігійних ідей.

У статті розглянуто особливості Середньовічного розуміння суспільства, ролі Церкви у філософсько-релігійному осмисленні людського життя. Саме епоха Середньовіччя стала фундаментом розвитку теологічної освіченості, порушувала питання гармонії віри і розуму, смерті і безсмертя, гармонії світського і духовного світів.

Сьогодні дуже важливо говорити і повертатися до вивчення даної проблематики, адже людина і її життя, релігійність, її внутрішні смисли завжди актуальні за будь-яких історичних обставин.

У статті порушено питання про взаємодію розуму та інтелекту, які відіграють чималу роль у формуванні віри і її впливу на внутрішній світ людини. Попередні суспільства характеризуються більш фанатичним сприйняттям релігійної дійсності, сьогодні ж за основу взято раціональні чинники, що змінюють внутрішній світ людини на основі містичного споглядання за допомогою раціонального осмислення і сприйняття.

Середньовічна епоха дала поштовх формуванню і поширенню філософських, релігійних, теологічних ідей, що з кожною новою епохою набувають все більшої актуальності. Особливо сьогодні в час високорозвинених технологій і штучного інтелекту людина шукає внутрішнє осердя, чим стає віра, релігійність і містичний досвід.

Ключові слова: віра, розум, теологія, містика, раціоналізм, релігія, дискурс.

Середні віки характеризуються намаганням пояснити суспільні відносини у площині «Бог – людина». Звідси було виокремлено головні цінності громадянина: покора, смирення, послух. Провідні церковнослужителі виправдовують ідею станової організації життя суспільства, його усталену підпорядкованість, де кожен має і знає своє місце та живе суворо дотримуючись такого порядку (духівництво, дворянство – вища верства, селянство, ремісники – нижча тощо).

Найважливішими чинниками у контексті середньовічної культури вважалися релігія та церква як її матеріальне втілення. Вони мали значний вплив на формування тогочасної філософської думки.

Християнство, яке запозичило релігію та філософію у попередніх епох і культур, демонструвало надзвичайну живучість. Церква успішно знаходила вихід із ситуацій, які,

здавалося, загрожували їй загибеллю. Згадаймо численні секти, середньовічні єресі. Найефективнішим знаряддям вирішення такого роду завдань виступала священна інквізиція, сформована атмосферою релігійного фанатизму мас.

Водночас слід зазначити про подвійну роль церкви. Борючись із язичництвом античного світу і заради цього знищуючи пам'ятки античної культури, християнська церква в період Середньовіччя була майже єдиною хранителькою уламків античної освіченості. Освіта в ті часи була практично монополією духовенства, монастирі охороняли й переписували не тільки християнські книги, а й твори античних філософів, письменників.

Одним з перших теоретиків Середньовіччя, який визнав необхідність використання античної культурної спадщини, був Августин Аврелій. Для Августина характерна була орієнтація на платонізм і неоплатонізм, проголошення віри передумовою знання, погляд на людину як на душу, що використовує тіло лише як своє знаряддя, обґрунтування теологічного розуміння історії як залежної від Божого провидіння. Такі орієнтири сьогодні можна вважати передумовою віри, з якої постає знання, раціональне осмислення.

Доцільно згадати за цих обставин такі праці мислителя, як «Про місто Боже» і «Сповідь». Тут Августин поділяє історію людства на шість історичних періодів. Ключовим у цьому поділі є проходження людьми перших п'яти від дітей Адама і Єви до народження Христа, після якого починається шоста, остання епоха, що триватиме до кінця існування людства. Така думка свідчить про векторність історії від початку до кінця. Час минає, адже до створення світу його не було. Це плинна субстанція, обмежена історією [1, с. 19].

Сьогодні ми можемо переконатися в істинності такої гіпотези на власному досвіді. Плинність часу нині значно відрізняється від тої, що була кілька століть тому. І справа не тільки у зайнятості сучасної людини. Свідчення аскетів доводять, що зараз на читання молитов, яке колись займало 24 години, доби не вистачає. Це означає, що завершення часу вже зовсім близько. Далі – позачасова площина.

Наголошуючи на лінійних, а не на циклічних часових режимах, де все, що існує, є повторенням чогось такого, що вже було, Августин підкреслює принципову можливість виникнення нового. Тому кожна епоха неодмінно сприяє появі нового як релігійного, так і суспільного досвіду.

Індивідуальна духовна неповторність кожної людини має свій початок, однак не має кінця, будучи безсмертною, на відміну від неоплатонівського панпсихізму (душа у всьому), що виходив із вічності душі та її космічного перевероту. Християнський філософ визначає втілення вічності нематеріальної сторони у людині тільки після того, як вона була створена Богом. Тому з точки зору християнства ідея про перевтілення душі в нові тіла була розкритикована. Августин визначає душу як розумну субстанцію, призначення котрої – управляти тілом.

Сутність людини – в її душі, а не в тілі. Августин Аврелій, шукаючи божественну істину, визначає віру як ключ до розуміння. На відміну від Тертуліана, він стверджує, що людський розум покликаний засвідчувати божественну мудрість, оскільки навчає не тільки вмінням матеріальним, а й допомагає пізнати Бога і Його діяння. Людську історію філософ визначає як боротьбу двох божественно-людських інститутів – Божого і земного царства, де перше складається із праведників, а друге – із себелюбців, тобто грішників. Прихід Ісуса Христа зміцнив статус Божого царства, укріпив людей, що себе ідентифікують, як його учасники [1, с. 28].

Земна історія демонструє тісний зв'язок цих царств, що можемо спостерігати сьогодні у боротьбі українського народу. Війна – це не тільки боротьба за матеріальне – державну

незалежність, свободу та територіальну цілісність. Нині народ України відстоює правду та справедливість, добро як всесвітнє благо.

У ХХ столітті біблійні, патристичні та літургійні рухи призвели до присвячення більшої уваги вченню Біблії та вчення Отців, а також Літургії. Римо-католицько-православні відносини отримали багато переваг від цього спільного повернення до першоджерел (*ressourcement*). Доволі прозоро та чітко про це говорить І. Горохолінська: «Світогляд людини в історичну добу, яку звичайно називають «новітньою», значно відрізняється від світогляду, притаманного добі Середньовіччя. Найголовніше те, що падав авторитет Церкви й дедалі зростав авторитет науки – з цими двома відмінами пов'язані всі інші. В культурі новітньої доби переважають уже не клерикальні, а світські елементи. Держава мало-помалу заступає Церкву як орган, що контролює культуру» [2, с. 172].

Взаємодію душі та інтелекту через призму співвідношення віри й розуму розглядав і відомий середньовічний богослов Альберт Великий. Він вважав за найвищий ступінь блаженства можливість споглядального пізнання Божественної мудрості. Т. Труш так систематизує погляди Альберта Великого: «Він далі спрямовує свою думку, і підтверджує те, що вища форма людського щастя – це споглядальне життя. В цьому і полягає істинне і правильне призначення людини, стверджує знаменитий філософ [4, с. 189].

Інтелектуальний адепт – найвище прагнення людини, коли поєднується людський розум з Надінтелектом. В такому стані людський інтелект стає формою душі. Тоді душа відчуває самодостатність та готова до споглядання вищої мудрості. Це найвище блаженство, яке людина може отримати у своєму житті. Тоді особистість може споглядати сутність саму по собі» [4, с. 192].

У середньовічній богословській традиції є місце й для таких міркувань, де розум постає головною передумовою моральної поведінки, а упередженість до бажання розумового зростання прирівнюється до морального падіння. «Розум в «*Opus Tertium*», – є путівник праведної волі і спрямовує її до спасіння. Щоб творити добро, треба його знати; щоб уникати зла, треба його розрізняти. Доки триває невігластво, людина не знаходить засобів проти зла; людина, оточена темрявою, впадає в зло, немов кабан. Немає небезпеки, більшої від невігластва... Немає нічого гіднішого за вивчення мудрості, яка поганяє морок невігластва» [2, с. 178].

Аргументація віри необхідна для людства. Для цього суспільство вибудовує цілі релігійні системи та філософські концепції, які виводять релігію на новий рівень – раціональний, де канони й постулати пояснюються засобами розуму.

Намагання поєднати релігію та віру з раціо сягають часів Античності, апогей цього процесу припадає саме на Середньовіччя. Мислення людини того часу містило потужні ідейні ресурси раціоналізації богошукування, концептуалізацію релігійних цінностей і раціональних смислових критеріїв. Проблема віри і розуму стає провідною для середньовічної філософсько-релігійної думки і доводить розуміння автономії людського («світського») інтелекту, його повноважень у сфері облаштування напрямків суспільного життя. Пошуки шляхів перетину релігійності і раціональності мимоволі сприяв синергії цих чинників, досвід якої і нині актуальний та популярний (тут виключаємо середньовічні авторитарні тенденції).

Юрій Чорноморець так окреслює стан сучасної філософії і християнської теології: «Вслухаючись у голос теології, сучасна філософія чує дискурс свій власний, бачить творчий відгук феноменології, герменевтики, комунікативної прагматики, філософії релігії. Звичайно ж, філософія хотіла би присвоїти собі й ці напрацювання разом із усією християнською спадщиною. Але християнська теологія початку третього тисячоліття саме

завдяки радикальному поєднанню традиційності та новаторства, ортодоксальності та філософічності, виявляється занадто глобальним дискурсом, який філософія просто не може секуляризувати. Сьогоднішня християнська теологія легко переступила кордони між релігійним та секулярним, просто не визнаючи існування автономного секулярного: адже будь-яка культурна діяльність людини в її глибинній суті виявляється знову і знову релігією» [5].

Християнська спільнота есхатологічна, як слушно зазначає постмодерний богослов Іоан Зізулас: «Євхаристія є таким моментом в житті Церкви, де має місце передчуття есхата (останніх речей). Анамнеза (спомин) Христа реалізується не як просте відтворення минулих подій, а як анамнеза майбутнього, як есхатологічна подія. Актуальність есхатологічних і футурологічних ідей в синергії світських та релігійних чинників, адже вони, як бачимо є вагомим елементом як світоглядних мотивацій віри, так і філософсько-богословських дискусій сьогодення» [3, с. 220].

Сучасне богослов'я тісно пов'язане із соціальною реальністю. Воно не асоціюється з духовним занепадом і регресом, як у часи Середньовіччя, а вважається площиною можливостей, зокрема реалізації ціннісно-орієнтаційних і місійних функцій релігії.

До XIX століття теологія була занадто захоплена собою, вивченням власної історії та власної природи, тому тут не зверталася увага на історію світу та логіку його еволюції» [5, с. 63]. Сьогодні теологія і наука йдуть поруч. Прагнення віднайти відповіді на питання еволюції мотивували й продовжують мотивувати як релігійних лідерів та мислителів, так і світських філософів. Проблема майбутнього людства є актуальним предметом дослідження як для гуманітарних, так і для природничих наук, особливо в часи пограниччя, соціально нестабільні.

Отже, на основі всього вищесказаного можемо стверджувати, що дослідження теологічної філософської думки не може оминати такий важливий період в історії її становлення, як Середньовіччя. Досягнення цього періоду у площині розвитку світогляду, взаємин Бога та людини є цінним матеріалом для побудови причинно-наслідкових зв'язків у вивченні буттєвих питань у сучасному філософсько-релігійному дискурсі.

Вплив філософських ідей Середньовіччя на сучасну філософію, її розвиток вагомий і простежується у становленні основних теологічних ідей.

Тогочасні погляди на релігію крізь призму раціональності можна вважати фундаментом розвитку теологічної освіченості, основою синергії віри і розуму, гармонійного співіснування світського й духовного світів з давніх часів і до наших днів. Ці питання не втрачали своєї актуальності за будь-яких історичних обставин.

Список використаної літератури

1. Августин Сповідь. Свічадо. 2021. 356 с.
2. Горохолінська І. Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 424 с.
3. Зізулас Й. Буття як спілкування. Дослідження особистісності і Церкви. К.: Дух і літера, 2005. 276 с.
4. Труш Т. В. Християнський аристотелізм Альберта Великого // Гуманітарні студії. 2013. Вип. 20. С. 188–195.
5. Черенков М. Майбутнє теології та теологія майбутнього: теолого-філософські рефлексії // Філософська думка: Спецвипуск Sententiae III. Християнська теологія і сучасна філософія. 2012. Вінниця: ВНТУ, 2013. С. 61–67.
6. Чорноморець Ю. Відповідальність Церков за майбутнє України. Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/56445

7. Чорноморець Ю. Теологічне повернення до традиції на початку третього тисячоліття як шлях відкритості та діалогу // Філософська думка: Спецвипуск Sententiae III. Християнська теологія і сучасна філософія. 2012. Вінниця: ВНТУ, 2013. С. 8–15.

TRANSFORMATION OF THE THEOLOGICAL IDEAS OF THE MIDDLE AGES IN MODERN PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS DISCOURSE

Andriy Verstin

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philosophy and Theology,
Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies
Kotsyubynskogo str., 2, 58002, Chernivtsi, Ukraine*

Medieval philosophy is an important historical stage in the development of theological philosophical thought, as well as an important source, subject-problem field of modern theological and philosophical research. Therefore, the analysis of the achievements of this era is a valuable condition for understanding the genesis, essence and relevance of this topic in the modern scientific space.

It was in the Middle Ages that the formation of theological ideas took place, which have a transformation in today's philosophical and religious discourse.

The purpose of the article is to show the influence of the philosophical ideas of the Middle Ages on modern philosophy, its development and the post-secularity of religious ideas.

The article examines the peculiarities of the medieval understanding of society, the role of the Church in the philosophical and religious understanding of human life. It was the Middle Ages that became the foundation for the development of theological education, raised the issue of the harmony of faith and reason, death and immortality, the harmony of the secular and spiritual worlds.

Today it is very important to speak and return to the study of this issue, because a person and his life, religiosity, his inner meanings have always been and remain relevant in any historical era.

The article raises the question of the interaction of mind and intellect, which play a significant role in the formation of faith and its influence on the inner world of a person. Previous societies were characterized by a more fanatical perception of religious reality, but today the basis is rational factors that change the inner world of a person based on mystical contemplation with the help of rational understanding and perception.

The medieval era gave impetus to the formation and spread of philosophical, religious, theological ideas, which become more and more relevant with each new era. Especially today, in the time of highly developed technologies and artificial intelligence, a person is looking for the inner heart – what faith, religiosity and mystical experience become.

Key words: faith, reason, theology, mysticism, rationalism, religion, discourse.